

ЛІТЕРАТУРА СЛОВ'ЯНСЬКИХ НАРОДІВ

УДК 821.162.1(Токарчук)
DOI <https://doi.org/10.32838/2710-4656/2021.3-2/21>

Мусій В. Б.

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

ОПОЗИЦІЯ «ДИКІСТЬ / ЦИВІЛІЗАЦІЯ» В ОПОВІДАННІ ОЛЬГИ ТОКАРЧУК «ZIELONE DZIECI»: ДО ПИТАННЯ ПРО ХУДОЖНЮ ЦІЛІСНІСТЬ КНИГИ «OPOWIADANIA BIZARNE» («ДИВОВИЖНІ ІСТОРІЇ»)

У статті йдеться про книгу Ольги Токарчук «Дивовижні історії» як про міжтекстову єдність. Досліджуються зв'язки між такими оповіданнями, як «Зелені діти», «Transfugium», «Гора Всіх Святих». Підстави їх зіставлення – наявність в оповіданнях загальних мотивів. В оповіданнях «Зелені діти» та «Transfugium» це мотив метаморфоз, перетворення людини на вовка, в обох творах пов'язаний із наявністю синкретичного зв'язку між деякими людьми та природою. В оповіданнях «Зелені діти» та «Гора Всіх Святих» – це мотив наявності у дітей чудової цілющої сили. Зелені діти отримують цю силу від спілкування із природою – від сонця, місяця, дерев. Діти і ззовні схожі на дерева – оливковий відтінок шкіри, зелене волосся, схоже на мох. В оповіданні «Гора Всіх Святих» діти є клонами святих мучеників. Їх створюють для того, щоб повернути світові добро, любов, милосердя, гармонію. Вони, на відміну від Зелених дітей, лікують не тіло, а душу.

Головне завдання автора статті – визначити авторську концепцію шляхом аналізу семантичних опозицій в оповіданні «Зелені діти». У центрі уваги – опозиція «дикість – цивілізація». «Дикість» пов'язана з первісним для світу станом тотожності людини та природи. «Цивілізація» – з відчуженням людини від природи, самотністю, війнами. З нею пов'язана опозиція «своє – чуже». Її роль у творі зумовлена тим, що розповідь веде іноземець, який приїжджає на службу до короля Польщі, а потім опиняється на Волині (території, яка зараз належить Україні). Як відомо, слов'янські народи зберігають особливо тісний зв'язок із природою. Згідно з авторською концепцією людство поступово розвивається, для нього стають обов'язковими просвіта, наука, культура, але цей розвиток має і негативний бік – природа перетворюється для людини на «таємниче Ніщо».

Ключові слова: мотив, семантична опозиція, оповідання, авторська концепція, художня цілісність, Ольга Токарчук.

Постановка проблеми. Проблема цілісності давно і плідно розробляється літературознавцями. Класичними у цьому відношенні є праці М. М. Бахтіна, М. М. Гіршмана, Н. Л. Лейдермана, інших вчених [2]. Водночас вона не втрачає своєї актуальності. Це викликано різними факторами. Сучасна польська письменниця Ольга Токарчук у нобелівській лекції, яку вона прочитала у Шведській академії, пов'язує тяжіння до цілісності з пошуками авторами «нової формули» для вираження «невпорядкованого ритму» сучасного світу. За її словами, «письменницьке мислення працює в категоріях синтезу, звідси це вперте колекціонування будь-яких дрібниць і спроби заново склеїти

з них ціле», а тому й оповідання у художньому творі повинно бути «багатовимірним», здатним «складати з клаптів єдиний малюнок, відкривати сузір'я в рутинних дрібницях». «Не виключаю, – зазначила письменниця, – що настав час із більшою довірою поставитися до фрагменту, адже саме фрагменти створюють конфігурації, здатні передати більше і точніше, вести розповідь відразу в декількох вимірах. Наші історії могли б відбитися одна в одній, і навіть не один раз, а між їх героями намітилися б відносини, про які ми не підозрювали» [6]. Спробуємо виявити такі зв'язки між «окремими фрагментами» на прикладі її книги «Дивовижні історії» (2018).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В Інтернеті міститься чимало матеріалів стосовно біографії та творів Ольги Токарчук. Здебільшого це інтерв'ю, тобто публікації скоріше популяризаторського характеру [наприклад, 8], але є і наукові дослідження. Одна з найбільш ґрунтовних статей про прозу О. Токарчук належить Ірині Адельгейм, котра є одночасно її перекладачкою. Ірина Адельгейм звертається до вирішення проблеми картини світу в творах Ольги Токарчук, філософії життя та смерті письменниці. До проблеми цілісності звертається літературознавець із Токіо Х. Огура, досліджуючи її роман «Дім денний, дім нічний» (1999). Він розглядає «дзеркальну функцію фрагментарності твору», мотивує її «відтворенням стану нестабільності» [7, с. 251]. Книга О. Токарчук «Дивовижні історії» як міжтекстова єдність або в аспекті семантики опозицій в оповіданнях, з яких вона складається, поки що не досліджувалася.

Постановка завдання. Як відомо, головні ознаки тексту – членованість і зв'язність. На семантичному рівні у зв'язках роз'єднаності-взаємодії знаходяться такі елементи тексту, як опозиції. Ними задається вибір художньо-виразних засобів, лексичний рівень, система мотивів і образів. За допомогою вивчення семантичних опозицій можна скласти уявлення про аксіологічні пріоритети автора. Оповідання «Зелені діти» буде цікавити нас як із погляду внутрішньої його організації як окремого твору (а саме структурують роль опозиції «дикість / цивілізація» в ньому), так і у плані зв'язку цього оповідання з іншими, що входять до складу книги «Дивовижні історії».

Виклад основного матеріалу. Оповідання Ольги Токарчук, обране нами як об'єкт дослідження, називається «Зелені діти, або Опис дивовижних подій на Волині, складений медиком Його Королівської Величності Яна Казимира Вільямом Девісоном». Така назва твору (а події в ньому відбуваються у середині 1600 рр.) відповідає літературній традиції, що зберігалася в літературі аж до XIX ст. У назві міститься у стислій формі інформація про основний зміст, вона орієнтує читача на дивовижність подій, поширена і самодостатня [3, с. 118], і, що ще важливіше, у назві задана семантична опозиція «своє – чуже» як головна. Про «дивні» події, що трапилися на екзотичній для нього Волині, пише шотландець, котрий прожив довгий час у Франції. Він відразу зізнається в тому, що Польща, в якій він опинився, була для нього чужою. Отримавши запрошення зайняти пост королівського лікаря і директора королів-

ського саду, він побоювався поїздки, оскільки країна, у яку він їхав, була віддалена від центру світу. «Я, – згадує Девісон, – боявся чужих звичаїв, жорстокості східних і північних народів...» [8, с. 13]. У зв'язку з його згадками про суворість польських зим у тексті з'являється така деталь, як шуба з вовчої шерсті, яку подарував своєму лікарю король Ян Казимир.

Якщо врахувати, що шотландцем описана місцевість, на якій проживали давні неври, то тут можна виявити зв'язок з міфопоетичними уявленнями про тотожність людей і диких тварин. У четвертій книзі «Історії» «Мельпомена» історик Геродот, хоча і підкреслює, що сам у подібні «вигадки» не вірить, все ж наводить відомості про те, що «кожен невр щорічно на кілька днів перетворюється на вовка, а потім знову набуває людську подобу» [4, с. 213]. Закономірним є припущення, що неври вважали вовка своїм тотемним предком. У дні культових свят вони носили вовчі шкури та маски. Саме із традицією карнавалового переодягання у вовчі шкури, приуроченого до осінньо-зимового сезону, В. В. Іванов пов'язує назву грудня давніми чехами (*vľčí měsíc*) [5].

Мотив перетворення людини на вовка є структуроутворюючим в іншому оповіданні із книги «Дивовижні історії» – «Transfugium». Головна проблема, яка вирішується в ньому: чи можна вважати нормальним ігнорування людиною межі між собою і природним світом. Сестра жінки, котра зважилася на перехід в інше тіло (вовка), оцінює її крок як протиприродний [8, с. 139]. Іншої думки дотримується професор Хой, керівник ритуалу *transfugium* (втечі). «Unus mundus. Світ єдиний», – каже він [8, с. 142]. Головну причину трагізму існування сучасної людини він бачить у її відчуженні від переживання цілісності світу. Західна людина, за його словами, «переконана, що катастрофічно і радикально відрізняється від інших людей, від інших істот». Звідси – трагізм її світосприйняття [8, с. 141]. Отже, тут очевидна опозиція «дикість – цивілізація». Дикий світ для сучасної людини невідомий і незрозумілий. «Ми самі від нього відокремилися, – каже Хой, – і тепер, щоб туди повернутися, повинні змінитися. <...>. Ми – в'язні самих себе» [8, с. 139]. Героїні оповідання «Transfugium» вдається подолати себе і погодитися з рішенням сестри почати нове коло життя в новому стані. Вільям Девісон залишається «європейською людиною», абсолютно відчуженою від урозуміння можливості синкретичного зв'язку зі світом природи. Тому, на наш погляд, те, що вовча шуба залишається для нього

лише одягом, порятунком від холоду, – деталь, яка підкреслює його відчуження від навколишнього («дикої, окраїнної країни» [8, с. 16], «віддаленого кола цивілізації» [8, с. 30], «дикого краю» [8, с. 18], «периферії світу» [8, с. 46]). У зв'язку із цим відчуженням він ставиться до дітей, яких знайшли у лісі солдати, як до екзотичних дикунів. Він називає їх «дичиною», «здобиччю рідкісною». Розглядаючи їх, він стежить, щоб вони його не вкусили. Діти і справді схожі на диких тварин («Злякавшись чого-небудь, кидалися на землю і, ставши на коліна, норовили вкусити, а коли їх лаяли, згортали в клубок і надовго завмирили. Між собою пояснювалися якимись хрипкими звуками, а ледь визирало сонце, скидали з себе одяг і підставляли тіло сонячному теплу» [8, с. 31]; спів дівчинки був «схожий на муркотіння» [8, с. 32]), але ще ближчі вони до світу рослин (Девісону здається, що дівчинка харчується сонячним світлом, як і рослини, через шкіру [8, с. 32]). Найчудовішим у дітях був відтінок їхньої шкіри: «чи то молодого горошку, чи то італійських оливок. Волосся ж, яке нечесаними пасмами звисало дітям на обличчя, було світлим, але мовби було покрите зеленим нальотом, на зразок замшілих каменів» [8, с. 23]. Незвичним, зумовленим синкретичним зв'язком із природними явищами, виступає і розуміння цими дітьми смерті.

Тема смерті – одна із провідних у творчості Ольги Токарчук. Мотив вмирання об'єднує ряд творів і в «Дивовижних історіях». У «Банках із домашніми заготовками» йдеться про добровільне занурення матері та сина у простір не-життя (затишний підвал із килимком і кріслом для матері та кут кімнати з телевізором для сина), їх поступове перетворення на подобу домашніх заготовок. У «Швах» – про суб'єктивність сприйняття часу чоловіком, котрий поховав дружину. Про смерть йдеться у «Правдивій історії», герой якої раптово, після намагання допомогти вмираючій жінці у метро, сам опиняється у просторі тотальної самотності та вмирає. В оповіданні «Серце» герой безуспішно намагається зрозуміти нові для нього почуття, страхи, сни після того, як йому пересаджують чуже серце. У «Transfugium» сестра героїні здійснює перехід в інше, вовче тіло, назавжди вмираючи для всіх рідних. У «Горі Всіх Святих» йдеться про смерть тих, кого пізніше приєднали до лику Святих. У «Календарі людських свят» – про смерть як порятунок від кола щорічних страждань в ім'я спокутування гріхів людських. Мотивуючи художній інтерес О. Токарчук до смерті, Ірина Адельгейм звертає увагу на

психотерапевтичну спрямованість її творів. Так, зокрема, стосовно роману «Анна Ін в гробницях світу», який відсилає читача до міфу про подорож шумерської богині Інанни у простір смерті до своєї сестри Ерешкігаль, дослідниця пише про пошуки Ольгою Токарчук шляхів «прийняття реальності смерті як частини архаїчного взаємного обміну людини із природою» [1, с. 298]. Тема смерті присутня і в оповіданні «Зелені діти». Воно починається із зізнання Девісона про страх померти в чужій країні так само, як і Рене Декарт, який застудився та помер у Стокгольмі. Пізніше він міркує про смерть у зв'язку з війнами, коли «дикуни-татари» спляють людей селами, покриваючи землю «лісами шибениць» і «чорними згарищами з обвугленими тілами людей і тварин» [8, с. 21]. І, навпаки, «зелений народ» вільний від страху вмирання. Він сприймає смерть як перехід в інший стан природи. «Вони, – розповідає Девісону Ричівольський, – вважають себе плодами. Людина є плід, стверджують вони, і його повинні з'їсти тварини. Тому своїх померлих вони прив'язують до гілок дерев і чекають, поки тіло розтерзають птиці і лісова звірина» [8, с. 43].

Про таємниці природи замислюються всі ті, хто побачив Зелених дітей, але по-різному сприймають природне. Слуги – здебільшого за допомогою міфологізації явищ природи, віри в магичні, демонічні властивості дітей, знайдених у лісі. Невипадково вони назвали хлопчика «зеленим чортом» [8, с. 35], а падіння Девісона на березі й отримані ним травми приписали закляттям, нібито «кинутим» на нього «цими істотами» [8, с. 29]. Для короля Яна Казимира, звиклого до простору палацу з його рукотворною красою, природа – «хаос» і «велике Ніщо» [8, с. 24]. Сам Девісон як людина, для якої головне наука, бачить у природі все, що оточує людей, «виключаючи людське», тобто самих людей і творіння їхніх рук [8, с. 23]. Таким чином, він абсолютно протиставляє людське природному. Вірячи у здоровий глузд і розум творіння Божого, він понад усе ставить раціоналізм. «Європа там, – вигукує він, – де панує розум» [8, с. 29]. Що ж стосується природи, то вона залишається йому чужою, оскільки не «складається в гармонійне ціле». Звідси – переживання ним «загадкового безсилля» [8, с. 46]. І лише Ричівольський, юнак, якого Девісон вже бачив «при собі на французькому дворі», перейнявся потягом до світу дикості, до того краю, де «місяць світить так само яскраво, як сонце», де «люди живуть на деревах, а сплять в дуплах», не потребують «у великій кількості їжі та задовольняються лісовими

ягодами, грибами і горіхами», де немає того, що лякає людину у світі цивілізації – війн, «спалених сіл» [8, с. 41]. «Крім того, – ділиться Ричівольський з Девісоном історіями про край Зелених людей, – вони вміють знаходити спільну мову з тваринами, а оскільки не їдять м'яса і не полюють, ті дружать з ними і надають допомогу. Здається, навіть розповідають їм свої звірині історії, що дозволяє цим людям стати мудрішими і краще пізнати природу» [8, с. 46]. Все це нагадує опис стану людей Золото століття, матір'ю яких була Гея, Земля.

Однак «Зелені діти» більше нагадують не грецький міф, а легенди про Щуролова, оскільки Зелена дівчинка зрештою відводить за собою із садиби тридцять чотири дитини, «все потомство місцевих жителів» [8, с. 45]. Діти вільно роблять свій вибір на користь природності. «Селище, – з гіркотою згадує Девісон, – втратило все, що було свіжим і юним, втратило своє майбутнє» [8, с. 45]. Зрозуміти, а головне, змиритися з тим, що трапилося з дітьми, зрілим людям, для яких синкретичний зв'язок зі світом природи назавжди втрачений, неможливо. Межі між дикістю і цивілізацією для них нездоланні.

Описуючи Зелених дітей, Девісон повідомив про одну дивовижну їхню здатність – звільняти тіло від фізичних страждань. Свою цілющу силу дівчинка спочатку проявила щодо короля. Палець на його нозі так сильно набрякнув від подагри, що він не міг стримати стогонів. Наче відчувши його біль, дівчинка «кинулася до хворих стоп його величності» та «взялася натирати палець своїм нечесаним волоссям», і через мить біль короля зменшився [8, с. 25]. Іншим разом дівчинка потерла своїм волоссям поламану ногу Девісона. «Я, – згадує він, – зашипів від болю, якого завдавав навіть легкий дотик волосся, але мужньо все витримав, і поступово біль став слабшати і набряк нібито зменшився. Дівчинка повторила цю процедуру тричі» [8, с. 30]. Саме тотожність із природним світом наділяє цих дітей особливими здібностями.

Близьким до «Зелених дітей» у цьому плані є оповідання з «Дивовижних історій» «Гора Всіх Святих». У ньому діти створюються вченими внаслідок клонування Святих для того, щоб у майбутньому повернути світу природний стан миру, любові та гармонії. Тому в оповіданні «Гора Всіх Святих» немає антитези «природність – культура», адже, по суті, те, що є результатом цивілізації – наука, виступає основою встановлення ідеального стану світу.

Діти, з якими героїня оповідання зустрічається в науковому Інституті у Швейцарії, не схожі на

Зелених дітей. Вони користуються комп'ютерами, живуть у міських квартирах у країнах сучасної Європи, знають про те, що відбувається в різних частинах світу... Вони не є цілителями тіла, як Зелені діти, що користуються волоссям, яке нагадує мох, волоссям, яке нагодоване силою сонця, місяця, дерев. Діти в «Горі Всіх Святих» здатні лікувати душу, але графік, який героїня робить після знайомства з дітьми, відсилає читача до оповідання «Зелені діти» «Основний графік, таким чином, нагадував дерева з більш і менш пишними кронами. Найтовстіші, найкраще промальовані, були найбільш правдоподібними. Я побачила чимало дерев, які нагадували лапаті баобабі з сотнями гілочок-можливостей. Бачила і такі, в яких домінувала одна товста гілка. Діти – красиві та мудрі людські діти, перетворені на дерева» [8, с. 208]. Оповідання «Гора Всіх Святих» закінчується тим, що героїня, вмираюча від раку, не звільняється від фізичного болю, але знаходить душевний спокій. «Вона, – повідомляє героїня про Мірі, яка є повернутою у світ Святою Кларою Ассизькою, – зовсім не здивувалася, коли, на мить завагавшись, я взяла її долоні та поклала на свій лоб. Лише через кілька секунд вона зрозуміла, в чому справа, і торкнулася також моїх очей і вух, а потім поклала обидві руки на моє серце, яке потребувало їх найбільше» [8, с. 209]. Якщо поставити поруч оповідання «Зелені діти» та «Гора Всіх Святих», припустима антитеза «давнє, язичницьке / нове, християнське», але припустиме і зближення: чудодійна сила дітей – один із ключових мотивів у кожному з них.

Висновки і пропозиції. Вивчення оповідання «Зелені діти» дає підстави судити про книгу Ольги Токарчук «Дивовижні історії» як про міжтекстову єдність. Зв'язок зазначеного оповідання з іншими частинами книги проявляється на ряді рівнів: тематичному, мотивному, образному і, що найбільш важливо, концептуальному. Цей зв'язок зумовлено установкою письменниці на формування картини з розрізнених фрагментів. За такого з'єднання творів у міжтекстову цілісність втрачається можливість одноплановості тлумачення того, що в них відбувається. Одна із центральних проблем, які об'єднують оповідання – шляхи повернення людству стану гармонії із зовнішнім світом і подолання тотальної самотності людини, досягнення внутрішньої, душевної гармонії. Письменниця не претендує на відкриття Абсолютної істини, але, складаючи картину з окремих фрагментів-історій, вона залучає читача до її пошуків.

Список літератури:

1. Адельгейм И. Е. «Мы все умрем и должны к этому подготовиться...». Страх смерти и художественная аутопсихотерапия в польской прозе 2000-х гг. *Славянский альманах*. Вып. 1–2. 2016. С. 292–306.
2. Андреев А. Н. Теория литературы : учебник : в 2 ч. Ч. 1: Художественное произведение. Минск : Изд-во Гревцова, 2010. 200 с.; Бахтин М. М. Проблема текста в лингвистике, филологии и других гуманитарных науках. Опыт философского анализа. М. М. Бахтин. Литературно-критические статьи. Москва : Художественная литература, 1986. С. 473–500; Гарбузинская Ю. Р. Поэтический и прозаический типы строения художественной целостности. *Вестник Самарского университета. История. Педагогика, Филология*. 2016. № 2. С. 135–140; Гиришман М. М. Литературное произведение. Теория художественной целостности. Москва : Языки славянской культуры, 2002. 528 с.; Золотухин Г. А. Диалектика системно-целостного анализа. Г. А. Золотухин. *Литературно-критическая деятельность: диалектика объективного и субъективного*. Киев : Наукова думка, 1992. С. 64–107; Лейдерман Н. Л. Жанр и проблема художественной целостности. *Проблемы жанра в англо-американской литературе*. Вып. 2. Свердловск : Свердлов. гос. пед. ин-т, 1976. С. 3–27; Лотман Ю. М. Структура художественного текста. Москва : Искусство, 1970. 384 с.; Слюсарь А. А. О художественной целостности литературного произведения и цикла. *Слюсарь Арнольд Алексеевич. Memoria*. Одесса : Астропринт, 2009. С. 223–231.
3. Богданова О. Ю. Заголовок как элемент текста. *Вестник Костромского гос. ун-та*. 2007. № 1. С. 116–119.
4. Геродот. История : в 9 кн. Ленинград : Наука, 1972. 600 с.
5. Иванов В. В. Реконструкция индоевропейских слов и текстов, отражающих культ волка. *Известия АН СССР. Серия литературы и языка*. 1975. Т. 34. № 5. С. 399–408.
6. Нобелевская лекция Ольги Токарчук / пер. с польск. Елена Рыбакова. URL: <https://introvertum.com/nobelevskaya-lekcziya-olgi-tokarchuk-polnyj-tekst/>
7. Огура Х. О восточном мышлении в творчестве Ольги Токарчук. *Славянский альманах*. Вып. 3–4. Москва : Индрик, 2016. С. 250–265.
8. Творчість Ольги Токарчук: кілька крапок над «і». (Частина 1). URL: itakcent.com/2009/09/28/tvorchist-olhy-tokarchuk-kilka-krapok-nad-i/.
9. Токарчук О. Диковинные истории / пер. с пол. И. Адельгейм. Москва : Эксмо, 2019. 288 с.
10. Хольмстрем И. Межтекстовое единство как предмет литературоведческого анализа (К вопросу о «размежевании» понятий). URL: <http://refdb.ru/look|2072358.html>.

**Musiy V. B. OPPOSITION “WILDNESS / CIVILIZATION”
IN OLGA TOKARCHUK’S STORY “ZIELONE DZIECI”: TO THE PROBLEM
OF ARTISTIC INTEGRITY OF BOOK “OPOWIADANIA BIZARNE” (“ODD HISTORIES”)**

The author of the article wonders about artistic integrity of Olga Tokarchuk’s book “Odd histories” and dwells in detail on such stories in the book, as “Green children”, “Transfugium”, “The Mountain of All Sacred”. The reason of their comparison is the presence of common motives in the stories. Thus, attention is focused on the situation of person’s meeting with a stranger, incomprehensible. The common for “Green Children” and “Transfugium” is motive of metamorphosis. In both stories this motive is connected with the presence of syncretic communication between their heroes and the nature. In the “Green Children” and “Mount of All Saints” – it is a motive of the presence of a wonderful healing force in children. In the “Green Children”, children receive this force from communicating with nature – from the sun, the moon, trees. Moreover, they externally look like trees – olive skin shade, green, similar to moss hair. In the story of “Mount All Saints” – children are clones of the Holy Martyrs. They are created in order to return to the world love, mercy, harmony. They, unlike Green children, treat not the body, but the soul. Motivating the textual integrity of “Odd histories”, the author of the article bases on the conception of Olga Tokarchuk, which was formulated in her Nobel lection.

The main task of the paper is to determine the author’s conception by analyzing semantic oppositions in the story “Green Children”. First of all, the opposition “wildness – civilization”. “Wildness” is associated with the initial state of the identity of human being and nature. “Civilization” – with the alienation of people from nature, their loneliness, wars in the world. Private character has the opposition “alien / own”. Its role in the story is due to the fact that the history of Green children is conducted by a foreigner coming to the service for the king of Poland and traveling around the territory, which is now Ukraine. As you know, Slavic peoples retain a particularly strong connection with nature. According to the author’s conception, humanity is gradually developing, science, culture becomes a necessary part of human being’s life. But this development has a negative side – nature turns into a “mysterious Nothing” for people.

Key words: *motive, semantic opposition, story, author’s conception, artistic integrity, Olga Tokarchuk.*